

ACADEMIA ROMANA

ROMÂNII ȘI MAGHIARIÎ
ÎNAINTEA ISTORIEÎ

RĂSPUNS d-luî A. DE BERTHA

DE

A. D. XENOPOL
MEMBRU AL ACADEMIEÎ ROMÂNE.

ESTRAS DIN
ANALELE ACADEMIEÎ ROMÂNE
Seria II. — Tom. XXII.
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE.

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL
FURNISOR AL CURȚÎI REGALE
16, STRADA DÓMNEÎ, 16
1900.



AUTOR *A. D. Xenopol*.....
VOL. *Românii și maghiarii*.
N^o 1671 ANUL 1900.....

ROMÂNII ȘI MAGHIARII ÎNAINTEA ISTORIEI

RĂSPUNS d-lui A. DE BERTHA

DE

A. D. XENOPOL

Membru al Academiei Române.

Sedința de la 24 Martie 1900.

A. de Bertha, *Magyars et Roumains devant l'histoire*, Paris 1899; un vol. in-8^o de 483 de pagine.

Este ultima scriere apărută de curînd din pană unгурescă asupra cestiunii Românilor din Transilvania; cuprinde un resumat, făcut pentru străini, al scrierii în 3 volume, în limba maghiară, a d-lui Benedict Jancsó: *Istoria și starea actuală a tendințelor naționale românești*.

Lucrarea d-lui de Bertha urmărește scopul de a înfrăți pe Români cu Maghiarii pe basa adevărului istoric, «afin qu'en sortant des lices, il soit aisé aux deux adversaires de se tendre la main loyalement, sans arrière-pensée, au profit de la paix du monde, du progrès de leur pays et de la civilisation en général» (p. V).

Ce soiū de istorie, și decī ce soiū de adevăr, înțelege d-l de Bertha a scōte la lumină, se vede de îndată, de pe chipul cum d-sa pune cestiunea românească.

Românii sunt stăpâniți, după d-sa, dincolo și dincōce de Carpați de tendința unificării neamului lor într'un singur Stat. Unirea națională constituie idealul românesc. Existența Ungariei le stă în cale. Ei doresc decī risipirea acestui Stat. De aici ura de mōrte, pe care Româ-

nii aũ jurat-o Ungurilor: «Exiger que les Roumains donnent la raison réelle *de leur haine* contre les Magyars, c'est-à-dire qu'ils avouent ouvertement leur désir de s'emparer de la Transylvanie, serait excessif» (p. 9).

Pe ce se întemeiază, urmază mai departe d-l de Bertha, pretențiunea Românilor la Statul lor unitar? Numai și numai pe falsa închipuire a originii lor dacice,— să se observe, nu se mai țice originea romană, ci dacică,— adecă pe sprijinirea stăruinței neîntrerupte a locuinței lor în Dacia Traiană. Din acest punct de vedere, se nasce nevoia pentru acei ce aũ interes a combate aceste năzuințe politice ale Românilor de a surpă temelia istorică pe care ele se înalță, pentru ca să nu se mai pótă răzımă Români pe adagiul *prior tempore potior jure*.

Interesul politic străbate de la un capăt la altul scrierea d-lor Jancsó-Bertha, și nimic nu póte turburá mai mult percepțiunea adevărului decât amestecul interesului în el. De aceea să nu ne așteptăm la o expunere rece și științifică a cestiunii, ci la una preconcepută și meșteșugită, menită a respinge nisce stafii pe cari Ungurii aũ interes a le arătá ca neliniștindu-le viéța.

Dar, să cercetăm întâiũ dacá punctul de vedere, pe care se așterne cartea, este cel adevărat? Români de dincóce și de dincolo de munți tind ei óre în adevăr la contopirea lor într'un singur Stat? Deși atare ideal nu ar fi de loc extraordinar să răsará pe orizontul minții românesci, nu el este acela care determină protestările și activitatea pe care Români o desfășórá în jurul cestiunii naționale. Ba, dacá se ieau în privire împrejurările politice, Români aũ interes ca Ungaria să fie tare, pentru ca, împreună cu ea, să se pótă opune primejdiei precumpénirii Slavonilor, cari amenință să înghiță de la o laltă și pe Unguri și pe Români. Aceste doué popóre sunt singurele ce aparțin unor rasse deosebite în sînul oceanului de Slavi ce le încunjurá aprópe din tóte părțile. Pe de altá parte, se póte întrevédé într'un viitor, mai mult sau mai puțin îndepártat, desfacerea Austriei în elementele ce o alcátuesc, alipirea Germanilor către corpul lor cel mare, intrarea Slavilor în sfera de acțiune a politicei rusesci, iar Maghiarii și Români rămânând isolați în mijlocul acestor doué mari curente centralisátóre. Români decí nu pot dorí ruinarea Statului unguresc — bine înțeles cu o singurá condițiune: ca Ungurii să nu se atingá de naționalitatea românescă de sub a lor oblăduire, să o lase să se desvolte în spiritul și facultáțile sale, pentru că poporul românesc vrea să-și ducá viéța ca națiune, cu comóra lui particulará de idei, de concepțiuni și de simțeminte, să adaogá încá o córdá la ar-

moniosul instrument al civilizațiunii universale. Pentru acesta însă se cere neapărat să nu i se îngusteze basa etnică, să nu i se restrângă tărîmul, de pe care el își recrutază geniile și talentele, menite a înălța pe întregul lui neam.

Românii nu tind la contopirea, într'o singură țără, a României cu Transilvania și districtele unguresci locuite de Români. Ei însă resping cu cea de pe urmă energie tendința Ungurilor de a le distruge individualitatea. Nu ei atacă, cum susțin d-nii Bertha și Jancsó — par nobile fratrum—ci se apără. Acesta fiind pozițiunea respectivă a ambelor părți între cari se desbate procesul secular, se înțelege de la sine că Românii sunt puși, prin însăși a lor stare, în o condițiune mai prielnică pentru pătrunderea adevărului decât Ungurii. Căci să se observe un lucru: *una din cele două părți trebuie să aibă dreptate. E vorba numai de a vedé pe partea cui ea pôte să stea, pe aceea a Ungurilor sau pe aceea a Românilor.*

* * *

Este cu neputință a urmări pe d-l de Bertha cu de-amănuntul în tótă lungă și complicata d-sale demonstrațiune a dreptății causei Ungurilor față cu Românii; căci ar trebui să scriem un volum, pôte încă și mai mare decât acel al d-sale. Va fi destul de arătat cum d-sa procede în demonstrațiunea d-sale, spiritul care însufleșce scrierea d-sale, ideile conducătoare pe cari ea se așterne, și atunci ne vom poté da sémă de valórea sciințifică — căci numai de acesta pôte fi vorba în o lucrare istorică — a scrierii ce analizăm.

Să vedem întâi cum expune d-l de Bertha cucerirea romană? Expedițiunea lui Traian contra Dacilor nu a fost, după d-sa, cevă de o mare valóre; a fost mai mult o faptă strălucită decât de sémă. Traian apoi nu s'a acoperit de o luminósă glorie, dacă se iea în privire disproporțiunea puterilor în luptă. Vederile aceste sunt originale, căci nimeni nu le-a mai propus până acum; în sciință însă, originalitatea are o valóre numai când e adevărată, adecă atunci când se descopere un adevăr nou. Aceste păreri ale d-lor Jancsó-Bertha sunt contrađise de autorii romani, cari spun că, de la răsboiele punice, Roma nu avuse de sprijinit o luptă mai crâncenă; de columna lui Traian, ridicată în Roma anume pentru celebrarea acestei victorii; de jocurile cele extraordinare, cari ținură 127 de zile și în cari periră 10.000 de gladiatorii și 11.000 de fiare sălbatice; de felicitările trimise Împăratului din tóte părțile împărăției, până și din depărtatele Indii, etc. etc.

Adevărul nu stă în aceea că expedițiunea lui Traian nu ar fi avut în-

semnătate, ci aiurea, unde însă d-l de Bertha nu eră să se alunece, deși a fost pus în lumină de noi, anume în aceea că a doua expedițiune a lui Traian contra Dacilor și prefacerea Daciei în provincie romană eră o greșală politică comisă de Traian, care nu ascultase decât de îmboldirea răsbunării, când plecase a doua oră contra Regelui dac. De aceea și Traian, dorind să îndrepte acéstă greșală, luă măsuri cu totul particulare pentru întărirea Daciei ca posesiune romană. El aduse aici colonii mult mai numeroase de cum obicînuiaș Romanii a strămută în provinciile alipite de a lor împărăție. (1) D-l de Bertha este dimpotivă de părere că «la situation de la Dacie dans le cadre de l'empire romain n'était pas de nature à imposer au gouvernement central l'obligation de recourir aux mesures extraordinaires, qu'une romanisation si rapide eût exigée» (p. 19). D-l de Bertha numesce «phrase prétentieuse» cuvintele lui Eutropius că Traian ar fi strămutat în Dacia «*infinitas copias hominum, ad agros et urbes colendas*», dar primesce fără nici o rezervă rapórtele autorilor romani asupra părăsirii Daciei, cu tóte criticele mult mai întemeiate ce se pot îndreptă împotriva lor. (2) Cine nu vede, în acéstă îndoită măsură cu care se cântăresc isvórele de același fel, tocmai tendința de a dovedi o tesă?

Când ajunge la năvălirea barbară, d-l de Bertha urméză înainte a susține părerea lui Rösler asupra ocupării Daciei de Goți, cu tóte că d-l Hasdeu a dovedit în *Istoria critică*, cunoscută autorului, că Goții nici odată, nici înainte, nici după năvălirea Hunilor, 375, nu s'aú așezat în Dacia. Când se ocupă cu visita lui Priscus la Attila, iarăși susține că scriitorul grec ar fi trecut prin Banat, unde ar fi trebuit să întâlnească Daco-Romani, dacă ei ar fi locuit în Dacia pe acea vreme. D-l de Bertha însă nu desbate întrebarea analizată de noi: prin care parte a Banatului a trecut Priscus? El străbătuse acéstă regiune prin partea ei apusenă, șesă, în afară de valul roman care mărginiă provincia Dacia Romană, parte în care Daco-Romanii nu se vor mai fi avîntat, ascundându-se dimpotivă în regiunea răsăritenă a Banatului, în munții lui.

Este de observat însă că acesta este un sistem adoptat de toți scriitorii unguri, în ce priveste întrebarea stăruinței Românilor. Ei nu răspund nici odată la întîmpinările aduse împotriva argumentelor formulate chiar de la început (Rösler, Hunfalvy), ci se prefac a nu

(1) A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie trajane*, Paris 1896, I.

(2) *Ibidem*.

le cunósce, pentru a-și susține tot vechile lor teorii. Așa s'a redus la adevărata lui proporțiune însemnătatea elementului grecesc adus de coloniă în Dacia și s'a arătat din studiul amănunțit al inscripțiunilor însemnătatea celui roman. D-l de Bertha urméză mai departe a susține că coloniștii în Dacia erau în majoritate de alte rasse decât cea romană și că acest element erà cu totul neînsemnat. S'a arătat, apoi, că timpul invocat ca neindestulător pentru romanisarea provinciei nu erà mai scurt decât acel în care se romanisase alte provincii. (1) La toate aceste argumente *nouă*, nu se răspunde nimic, ci se invocă mereu tot argumentele vechi, formulate încă de Rösler. Vom vedé că acest sistem al tăcerii, sau al prefăcutei nesciințe, predominesce în tot decursul scrierii d-lui de Bertha, adaos încă cu alte metode nouă de investigațiune istorică, precum lunecarea pe furiș sau trunchierea documentelor importante, traducerea falsă a textelor, interpretări meșteșugite etc. etc.

În cestiunea imigrării Românilor din Peninsula Balcanică în Dacia Traiană, d-l de Bertha nu se mărginesce, precum ar cere-o adevărul, la un adaos de poporațiune românescă venită din sud la nord, și care imigrare se explică prin strămutările silnice întâmplate din pricina bântuielelor năvălirilor barbare, ci admite că întréga formațiune a naționalității române s'a îndeplinit la sudul Dunării. Ba încă, întemeiându-se pe visările filologice ale compatriotului său, d-l Rethy, sprijină părerea că poporul românesc întreg și-ar datorî originea sa unei emigrări a păstorilor Apeninilor, din Exarchatul Ravenei și din Romagna. De aici, străbunii Românilor s'ar fi îndreptat întâi spre nord-est; apoi prin Friul s'ar fi coborît către Dalmația și Albania, de unde s'ar fi urcat îndărăt iar la stânga Dunării. Argumentul d-sale, împrumutat de la d-l Rethy, este că limba română prefăce pe *c* și *qu* în *p*, precum și pe *l* în *r*, ca și dialectele italiene din regiunea arătată. Pe aceste două analogii în schimbările fonetice, d-l Rethy și, după el, d-nii Jancsó-Bertha clădesc o întrégă teorie *nouă* asupra originii Românilor. În zadar renumitul romanist german Meyer-Lübke a întâmpinat că asemenea schimbări ale guturalelor în labiale se întâlnesc și în dialectul sard, ba și în limbile galică și irlandesă; iar despre prefăcerea lui *l* în *r*, a observat că în românesce ea s'ar întâlni numai între vocale, pe când în italienesce acéstă prefăcere se petrece în tot-deauna înaintea consónelor. În zadar încheie d-l Meyer-Lübke darea de sémă asupra fantasiilor filologice ale d-lui Rethy cu

(1) *Ibidem.*

observarea că: «cum procedeză d-l Rethy, am puté tot aşà de uşor aduce pe Români din Alpii Cotici, unde *n* a avut întocmai aceeaşi sórtă ca în românesce, saũ din nordul Spaniei, unde *e* s'a prefăcut în *ie* aprópe în aceeaşi întindere; şi că cestiuena română, prin broşura d-lui Rethy, nu numai că nu a fost deslegată, dar n'a înaintat cu nici un pas». (1) D-l de Bertha aplică şi aici sistemul său de a trece sub tăcere întîmpinările aduse contra teoriilor iubite şi le buciună ca adevăruri nerésturnabile, pentru naivi saũ nesciutori.

Pentru a dovedî că Româniĩ aũ locuit în vechime în Peninsula Balcanică, d-l Bertha citézá câte-va din textele ce-ĩ amintesc în aceste regiuni. Insa d-sa este mai întaiũ fórte necomplet în acéstă enumerare. Dacă ar fi consultat vol. I al *Istoriei Românilor* publicat de mine, ar fi putut să se încredinţeze că tóte, dar absolut tóte citaţiunile, mult mai numeroşe decât acele ale d-lui de Bertha, se refer la locuri unde şi astăđi Româniĩ se află trăitori în Peninsula Balcanului. Pentru ce aduce d-sa aceste doveđi nu ne spune; probabil însă spre a dovedî că Româniĩ s'aũ strămutat din acele locuri la nordul Dunării. Aici se vede că a vrut să împrumute argumentul adus de Rösler; dar numai l'a stricat şi schimonosit. Inteligentul şi ghibaciul Rösler cel puţin sciã să acopere réua credinţã a argumentării sale prin sofisme meşteşugite şi anevoios de résturnat. El susţineã, în acéstã privinţã, că Româniĩ fusese când-va fórte numeroşi în *Mesia* (Bulgaria) şi că astăđi ei, ne mai aflându-se aici, dispariţiunea lor ar trebui explicată prin o emigrare la nordul Dunării. Amestecând decĩ *Mesia*, unde Româniĩ nu s'aũ aflat nici odatã, cu părţile din sudul Balcanului, unde ei sunt adeveriđi, dar unde există şi astăđi, Rössler deduceã trecerea lor în Dacia Traianã. La acéstã meşteşugită prefacere a adevărului, i-am răspuns prin o analizã amănunţită a tuturor citaţiunilor ce pomenesc pe Româniĩ în Peninsula Balcanului, dovedind că tóte aceste citaţiuni se refer la locuri din cari Româniĩ nu aũ dispãrut, că ei în *Mesia* n'aũ locuit nici odatã şi că decĩ teoria imigrării trans-dunărene, pe acéstã cale cel puţin, nu se póte susţine. (2) Aşã se puteã răspunde ghibaciului şi priceputului Rösler. D-l de Bertha, în loc de a răspunde argumentaţiunii nóstre, se întórcé pur şi simplu la teoria lui Rösler, pe care însă n'o înţelege şi pe care o stricã şi o ciuntesce.

Mai adaoge d-l de Bertha argumentul, împrumutat tot de la Rösler, că Româniĩ nu şi-aũ putut însuşi elementul sud-slavic al limbii lor

(1) *Litteraturblatt für germanische und romanische Philologie*, Iulie 1897, p. 236

(2) *Histoire des Roumains*, I,

decât de la Sclavinii (mai târziu Bulgarii) de peste Dunăre. Lui Rösler însă i s'a răspuns de mult, de d-l Hasdeu și de mine, că Sclavinii înecase întâiu Dacia Traiană și că numai ceea ce a prisosit a trecut Dunărea; dovețile s'a luat din eminentul scriitor grec Procopiu. Dar nu este mai rău orb decât cel ce nu vrea să vadă și mai rău surd decât cel ce nu vrea să audă!

Lucru mai grav este însă că, acolo unde probele pentru stăruința Românilor sunt invederate, d-l de Bertha procede într'un chip mai radical, anume le trece sub tăcere, sau lunecă asupra lor, fără a se opri la a lor analiză, și dacă le amintesc, o face numai spre a nu i se puté impută că nu le-a citat — procedare demnă de un avocat ce apără o cauză rea, dar nu de un istoric. — Anume, în capitolul privitor la întrebarea: *Dacă Români se află în Ungaria la așezarea Ungurilor în ea*, d-l de Bertha nu pomenesc, prin nici un cuvânt, de documentul cel însemnat al lui Bela IV, din 1247, care amintesc existența a două Principate românesce în munții Munteniei, al lui Lythuon așezat în drépta Oltului, în Oltenia, și al lui Seneslau în Muntenia Mare, despre care documentul spune: «*quas terras Olachis relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt*». (1) De asemenea nu pomenesc nimic despre cronica persană a lui Fazel-Ulah-Raschid, care spune că la 1241 Tătarii s'a bătut în Oltenia cu banul Basarab (Lythuon al documentului din 1247) și în fața Brașovului ca Negrii Valachii (Seneslau al aceluiași doc.). Dacă Români erau nisce păstori nomađi, în felul Țiganilor, cum putea spune Bela IV că le lasă țera în stăpânire *precum o avuse și până atunci*, și cum se puteau ei bate cu Tătarii pentru apărarea acelor ținuturi?

Dar nu e vorba de a discuta cu d-l de Bertha valoarea acestor arătări, de óre-ce d-sa le subtiliséză. Acéstă procedare arată însă neliniștea sufletéscă, cu care reprezentantul intereselor unguresce se dá drept reprezentantul adevérului.

Iată decí modul cum d-l de Bertha procede, în stabilirea părții întâia a cestiunii, a acelei părți care, prin îndepărtarea ei, ar trebui să îngădue mai multă obiectivitate în a ei tractare, dar pe care autorul o actualiséză prin faptul că o ia de temelie a stării de ađi a lucrurilor. La ce ne putem așteptă, în părțile cele-lalte două ale scrierii sale, cari, apropiând evenimentele de noi, turbură și mai mult limpedea undă a istoriei cu nămolul patimelor politice?

* * *

(1) Documentul este amintit în trecét fără indicarea locului celui însemnat din el, la p. 93.

D-l de Bertha întitulază a doua parte a scrierii sale: *Relațiuni între Unguri și Români până la sfârșitul veacului al XVII-lea.*

Înainte de a ne rosti asupra aprecierii cu care autorul încheie această a doua parte a expunerii sale, să urmărim mai departe modul acestei expunerii însăși, din care se va întări încă și mai mult adevărul stabilit la cercetarea părții întâia, anume că în scrierea d-lui de Bertha putem întilni ori-ce, numai știință și metodă istorică nu.

Să cercetăm întâiu modul cum d-l de Bertha întrebuițeză documentele istorice. Într'unul din 1222, Regele Andrei II dăruiesce mănăstirii de Kercz o bucată de pământ, despre care spune că eră «exempta de Blaccis». D-l de Bertha traduce această frasă: «en ayant d'abord éloigné les Valaques». *Terram exemptam de Blaccis* înseamnă însă pământ *luat* de la Români. Pentru ce ôre traducerea *liberă* a d-lui de Bertha? Iată pentru ce. Dacă d-sa traducea cum e lucrul, atunci admitea implicit că Români erau așezați pe acel pământ, lucru ce trebuia înlăturat numai decât, pe când, traducând că Regele ar fi îndepărtat pe Români, se dă a înțelege că erau nomazi.

Asupra importantului document din 1231 d-l de Bertha trece foarte repede, fără a reproduce locul însemnat, în care se spune că fostul proprietar al unei bucăți de pământ din Făgăraș, Trul fiul lui Cioru, un Român, stăpâniă acel pământ «a tempore jam humanam memoriam transeunte». Pentru ce? Pentru că el dovedesce: întâiu dreptul de proprietate al unui Român în ținutul Făgărașului și al doilea o foarte mare vechime a acestei proprietăți, deci originea băștinașă a ei.

Un alt document din 1291 a fost reprodus de d-l Bertha într'un chip și mai caracteristic, anume ciuntindu-l și trunchiându-l, spre a înăbuși în el argumentul ce vine în favórea Românilor. Citând din el numai o frasă, în cursul analizei, d-l de Bertha póte scóte, pentru necunoscători, ori-ce înțeles îi place. D-sa spune: «Il faut que les Roumains renoncent à la participation de leur peuple aux diètes de Gyulafejervaret surtout à l'interprétation fantaisiste, avec laquelle on a rendu la fameuse phrase: cum universis Nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis pro reformatione status eorundem congregationem cum iis fecissemus. On se cramponne aux paroles pro reformatione status eorundem, pour démontrer que l'assemblée de Gyulafejervar était une assemblée législative. Or, la teneur du document, se rapportant à la restitution des biens de maître Ugrin, explique clairement qu'il s'agit là simplement d'une assemblée consacrée à une affaire litigieuse et que les Roumains n'y figurent que comme témoins» (p. 91).

Iată începutul acestui document, în întreaga lui cuprindere, din care se poate scote adevăratul lui înțeles:

«Nos Andreas . . . Quod cum universis Nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis, in partibus Transilvanis apud albam Jule, pro reformatione status eorundem, congregationem cum iisdem fecissemus . . . magister Ugrinus suas possessiones Fugros et Zumbathely vocatas, iuxta fluvium Olth existentes, asserens a se indebite alienatas, surgendo in ipse congregacione nostra, sibi redi postulasset.»

Este invederat că Regele venise la Alba-Iulia spre a ține o adunare cu Nobili, Saxonii, Săcuii și Români, *spre a preface starea acestora, politică sau juridică*, și că cu acest prilej magistrul Ugrinus, *sculându-se în adunare*, ceru la Rege restituirea moșiilor sale, lucru ce nu era decât prea firesc în organizarea dietelor veacului de mijloc, în cari se tractau fără deosebire toate pricinile; dar cum se poate referi, în buna credință, frasa «pro reformatione status eorundem», care precedeză scularea lui Ugrinus, la procesul acestuia?

Acesta însă este modul de întrebuintare și de citare al Ungurilor, în istoria privitoare pe Români.

Tot așa combate d-l de Bertha susținerile Românilor că ei în vremele mai vechi ar fi avut o organizare particulară a lor sub Voievozi și Cnejii, un drept obișnuelnic propriu, o nobleță a lor și o organizare militară, în care ei purtau numele de iobbagiones castrorum. Aici însă răstălmăcirea și alunecarea tăcută și fără a da lucrului o însemnătate nu mai ajungeau, de ôre-ce nu un document, ci sute și chiar mii constată aceste fapte. D-l de Bertha recurge aici la alt mijloc pentru a răsturnă puterea doveditoare a actelor trecutului, anume la arma ironiei și a batjocurei, comparând pe Voievozii români ai Ardealului cu Voievozii Țiganilor. Fiind-că *approbatae constitutiones* opresc de la un timp alegerea mai departe de Voievozi țigănesci, apoi d-l de Bertha scrie: «Les Tsiganes pourraient donc prouver que ce furent les approbatae et les compilatae qui les privèrent de leurs chefs nationaux, de leur administration et juridiction» (p. 109)! Mulțămim d-lui de Bertha pentru asemăluirea făcută; dar îi amintim numai că, atunci când se revoltară Voievozii Maramureșului și când zdrobiră armatele lui Ludovic-cel-Mare al Ungariei, alungându-l din Moldova, de sigur că străbunii d-lui de Bertha nu se gândiau a face ast-fel de comparațiuni. Voievozii Românilor sunt tot-deauna mari proprietari, numiți adese-orî Comiți în documente, și aveau o putere ce devenia une-orî chiar un pericol pentru Regii Ungariei. Fiind peste putință de a ne ocupa mai cu de-amănuntul de această cestiune, ne referim la silințele supraumane

ale d-lui de Bertha de a întuneca această parte a cestiunii românesce, și suntem convingși că orî-cine va ceti capitolul d-lui de Bertha asupra *organisirii militare* a Românilor va vedea printre rînduri tocmai ceea ce autorul vrea să ascundă, adică existența organizării atît politice, cât și sociale și militare a poporului român în primele timpuri ale stăpînirii maghiare.

Ce interes însă are d-l de Bertha — și este curios ca, în analiza unei lucrări istorice, să ne întrebăm neconținut asupra interesului autorului — ce interes are d-sa de a tăgădui poporului român dreptul la proprietate, la participarea în dietele țării, precum și organizarea lui socială, politică și militară? Răspunsul este foarte ușor de găsit. Dacă Românii dispuneaă de asemenea drepturi în vremurile mai vechi ale căderii lor sub Unguri și le perd pe toate în timpurile mai nouă, teoria imigrării lor mai târzii, ascunse și tănuite, în felul imigrării Țiganilor, nu mai pôte fi susținută și ipotesa continuității se impune de la sine. Căci, cum pôte să-și închipue cine-va că imigranții Români sub forma păstorilor să fi căpătat îndată toate acele drepturi, de cari ei se bucură în vremurile mai vechi, și apoi să le fi pierdut mai târziu; când este cunoscut că în asemenea casuri popoarele imigrante sunt reduse în sclăvie, precum tocmai s'a întîmplat lucrul cu Țiganii și Tătarii, sau sunt tractate foarte rău, cum s'a întîmplat lucrul cu Evreii. Dacă, dimpotrivă, admitem supunerea Românilor de Unguri, atunci înrăutățirea condițiunii lor se înțelege de la sine, sub propășirea neîncetată a unei apăsări, la început mai temetore.

Și numai așa se înțeleg revoluțiunile repetate pornite de Români contra Ungurilor, une-orî în unire cu țeranii Unguri, mai târziu singuri. D-l de Bertha vrea să arate că revoluțiunea din 1437 a fost făcută de țeranii Unguri, către cari se alipiră apoi și Românii. Chiar dacă este lucrul așa pentru revoluțiunile din 1324, 1437, 1480 și 1514, acesta ar dovedi numai că în vremile mai vechi erau și țeranii Unguri în Transilvania, precum erau și nobilii Români, dar că cu timpul majoritatea absorbî pe minoritate și nobilii deveniră toți Unguri, iar țeranii toți Români, și de aceea revoluțiunile mai dincóce: 1600 pe timpul lui Michaiu Vitezul, 1784 Horia și 1848, sunt făcute numai de țeranii Români. Dar nu aă fost numai aceste mari mișcări contra națiunilor domnitore, făcute de națiunea apăsată a Românilor. Revoluțiunea eră permanentă și, lucru caracteristic, Românii căutaă, mai ales prin dare de foc, să răpună pe prigonitorii lor. D-l de Bertha nu vede nimic în această crimă decăt răutatea Românilor și îndreptățirea măsurilor aspre luate împotriva lor. Noi vedem încă alt ceva: simțemîntul *răsbunării*. Nu erau crime ordinare

crușimile Românilor, făptuite din năzuința de a se îmbogăți pe socotela altora; ci, când dădea prada flacării averile popórelor stăpânitoare, ei dovedeau ura și înverșunarea sădită în inimile lor prin veacuri întregi de nedreptate, de încălcări și de despoiere a lor de vechi drepturi exercitate de ei. Cum erau tractați Români, în urma acestor acte, ne-o spune istoricul ungar W. Bethlen: «că nici odată furcile, temnițele, securile, cârligele, ștrângurile și colțurile stâncilor n'aũ omorît mai mulți criminali ca Români» (1), și când Principele Corónei, Iosif, fiul Mariei Teresia, vine în Transilvania spre a se convinge *de visu* de starea lucrurilor, guvernul trebuie să ia măsuri de a se curăți drumurile de cadavrele Românilor în descompunere, lăsate înadins în cale, spre a îngrozì pe trecători.

Dar d-l de Bertha găsesce și aicea mijlocul de a apèra pe conaționalii săi. Sciți pentru ce Ungurii reduceau necontentit pe Români în șerbire? Pentru a-i civilisà!! Fiind-că lucrul póte páre cam greu de cređut, reproducem locul. «Et comme la grande masse des Roumains se composait de paysans et ne possédait aucune caste sociale, en dehors des Knèzes, l'Etat hongrois ne pouvait la conquérir pour la civilisation, qu'en lui imposant le servage et, par là, indirectement, l'agriculture. Quand les lois admettaient donc que les nobles pussent faire des serfs, et même de vive force, de tous les Roumains vagabonds, sans tenir compte de l'endroit où il les ont pris, ce n'est pas leur asservissement qu'elles visent, mais leur civilisation» (p. 148). Despre calificarea de vagabond dată poporului românesc, ne mulțămim d'a observà că acest epitet îi este dat de un coborîtor al neamului Hunilor. Cât despre civilizațiunea, pe care nobilii unguri o introduceau în sînul poporului român, iată în ce constà acéstă civilizațiune: Nobilii aveau asupra țeranilor jurisdicțiunea supremă, atât pentru a-i scóte de pe moși, cât și pentru a-i bate, închide și chiar pedepsi cu mórtea. Stăpânul fiind și judecător al țeranului, acesta erà oprit a reclama în contra lui. Iobagul trebuia să muncéscă de la 4—6 zile pe săptămână stăpânului său, chiar în zilele de sèrbătoare ortodoxă, nerespectate de religiunile domnitóre ale Transilvaniei. Dacă se înmulția familia iobagului, toți băeții ce puteau munci erau luați de-a valma cu tatăl lor la lucrul boeresc; adese-orì erau ținuți în locuri depărtate câte 3—4 săptămâni, așa că nu mai puteau grijì de nimica din propria lor gospodărie. Femeile și fetele iobagului erau între-

(1) Historia de Rebus Transilvanicis, IV, p. 128. Comp. St. Szamosközi, în Mon. Hung. historica, Scriptores, XXVIII, p. 342.

buințate la cusut, la tors sau la țesut, sau chiar la slujbe de rînd, pe lângă că fetele mai erau îndatorate a se supune la *jus primae noctis*. După ce aprópe tot timpul sáteanului erà rápit de nobil, el mai erà supus și la o sumă de dájdii către stápan. Ii dádea și bani pe an câte 2 florini 33 de cruceri, un stîngen de lemne și o cofă de unt; uniî din iobagi erau îndatoriți a cumpérà vin de al boerului pentru 25 de florini și a-l plăti numai decát, fie bun, fie rěu. La nascerea unui prunc boeresc, fie-care iobag erà dator a aduce plocon câte o găină; la Pasce, douě cóste de porc afumat sau o găină; la Sf. Gheorghe, un miel gras; la Crăciun, o găină și 10 ouě; vara, câte doi puî, douě mėsuri de ověz, 200 de culbeci și o bucată de rășină. Din pescuitul făcut de iobag el da stápanului lui, din doi pesci, unul. La vînat iobagul nu aveà voie să umble, căci nu putea purtà arma, sub pedépsă de a perde mîna dréptă. Iobagiî erau datorî să cumpere carnea de la vitele mórte ale boerului; preoții erau datorî să erneze cîniî lui de vînat; la podurile stápanului, iobagul plătià vamă, chiar când se purtà prin trebî boeresci; nu puteau să-și macine făina a casă la ei, ci numai la móra stápanului, plătindu-i o taxă pe mėsură; gunoiul de la vitele lor trebuiau să-l care pe ogórele stápanului. Femeile iobagilor, pe lângă că cultivau cânepa și inul stápanului pîná ce le prefăceau în pînză, mai erau datóre să-și ducă, la timpul convenit, gáscele în curtea boerului, ca să le smulgă acolo și să rêmîná boerului puful și penele lor. (1) Scim că și în Europa apusénă erau lucrurile aprópe tot așa; dar nici unui scriitor nu i-a venit în minte să susțină că reducerea poporațiunii în asemenea stare degradatá constituia o mėsură civilisátóre; ba, nu este minte înțeléptă care să nu recunóscă că asemenea fără-de-legi erau rêmășițele unei epoce de barbarii și că civilisațiunea se manifestă tocmai prin desființarea lor. Singur d-l de Bertha le consideră ca mijlóce civilisátóre.

Nu prea înțelegem nevoia ce împingeà pe d-l de Bertha a expune istoria domniilor din țerile române, Muntenia și Moldova, pentru a limpeđi întrebările privitóre la Româniî ardeleni. Doar pentru a o face după tipicul maghiar și a avé prilegiul de a vorbi de *trădările* repetate ale Românilor față cu Unguriî, de Mircea, Vlad Dracul, Vlad Țepeș și mai ales de Michaiu Vitezul, acest spin ce va sta vecinic în ochiul Ungurilor. Asupra lui, d-l de Bertha, care în tot decursul lucrării sale sale plictisesc pe cetitor cu judecățile sale, cele mai multe nici măcar în legătură cu împrejurările, rostesc urmátórea aprețuire: «Criminel

(1) Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, 1889, p. 475—478 și 484.

par ce qu'il a fait et plus criminel encore par ce qu'il a voulu entreprendre, Michel-le-Brave n'a pour excuse que sa fin prématurée» (p. 195). Pentru ce criminal, nu înțelegem, nici măcar din punctul de vedere unguresc, de ore-ce Michaiū Vitézul, când cuceresce Transilvania, vrea să-și întemeeze puterea în ea pe basa elementului maghiar, ba chiar pedepsește pe Români ce se răsculaū contra aceluia, în speranță că Voevodul lor îi va mântui, ceea ce însuși d-l de Bertha recunoște (p. 110). Cât despre modul cum d-l de Bertha expune istoria Voevodului muntén, el dovedește același respect pentru adevăr care caracterizează întréga d-sale lucrare. După d-sa, Michaiū a fost bătut de Turci la Călugăreni și a fugit în munți cu fărămăturile oștirii sale. Când Sigismund Batori vine la Stoenesci, în ajutorul lui Michaiū, d-l de Bertha scrie: «Sigismund Batori y recueillit les troupes débandées de Michel et, avec ses 60.000 hommes, il attaque sans tarder les Turcs, de qui (sic) il reprit Tîrgovist et Bucarest en quelques jours» (p. 205). Ar fi să perdem timpul, dacă ne-am ocupă cu respingerea acestor păreri, pe temeuri documentale. Vom arătă numai, ca un exemplu bătător la ochi, modul cum d-l de Bertha întrebuintéază documentele, de îndată ce ele pot fi aduse contra Românilor: Se scie că Michaiū fu arestat și, în urma împotrivirii sale, ucis din ordinul lui Basta, sub învinovățire că ar fi scris nisce scrisori trădătore către Turci. Aceste scrisori fusese trimise de Sigismund Batori înaintea luptei de la Goroslov, în care ambii Generali, Michaiū și Basta, trebuiaū să lupte contra fostului Principe al Transilvaniei. Scrisorile erau nisce plăsmuiri, menite a aruncă discordia între ambii Generali înainte de luptă și a slăbi decī armata imperială. Basta nu voi să le dea atunci nici o cređare, dovadă că lăsă pe Michaiū să lupte alături cu el, atâta se vedeă meșteșugirea lor. După bătălie însă, luându-se cu Michaiū la cértă de la nisce tunuri și stéguri pe cari Domnitorul voia să le trinită deosebit Împăratului, ca din partea lui, Basta își aduce aminte de scrisori și voesce, prin trimisul lui, să aresteze pe Michaiū ca trădător. Dacă din înseși aceste împrejurări se vede cât de puțină cređare meritaū acele scrisori, din cuprinsul lor falsificarea reese cu invederare. Una din scrisori este adresată chip de Michaiū Vitézul către boerii săi: Udrea Bipsoi Banul, Negrea Supre Logofétul și Stoi-chiță Postelnicul, din Muntenia. După ce începe prin a spune că a încheiat cu Sacratissimul Împărat o convențiune despre tóte cele și că a dobândit și un număr de militari ca să ocupe Transilvania, Moldova și Valachia, schimbă de-odată tonul, urmând mai departe: «că el (Michaiū) nu mai póte sta în acéstă împărăție, în mijlocul ómenilor

nesciutori și nebuni cari îl încunjură și cari nu-s de nici o trébă. Împăratul este un om de o sciință de rînd și fără măsură. Mă rog dar lui Dumneșeu ca să mă elibereze d'aci, să pun iarăși mâna pe Transilvania cu cele două Principate, Moldova și Valachia, și să mă pot orîndui iar sub aripa și protegiuirea Împăratului Turcilor care strălucesc peste tot pămîntul». Mai întâiu trebuie să ne mire, cum de Michaiu-Vodă, care cu atăta trudă dobândise ertarea și favórea Împăratului, aveă îndrăsnéla a scrie, chiar din țera nemțescă, o atare scrisóre către nisce boeri aflători sub stăpânirea dușmanului său Simion Movilă, și să ocărăscă în ea atăt de rău pe Împăratul și pe tótă curtea lui. Apoi aprețuirea lui Michaiu Vitézul asupra nesciinței Împăratului și a sfetnicilor săi este de tot nostimă, cunoscut fiind că Michaiu el însuși numai prin sciință nu se prea deosebiă. Pentru d-l de Bertha asemenea considerațiunii nu aú nici un rost. Pentru d-sa «le doute n'était plus possible, Michel trahissait», și acéstă premisă îi slujesce spre a stabili conclusiunea asupra asasinatului lui Michaiu: «Justice sommaire contre laquelle le sentiment moral affiné du XIX-ème siècle se révolte incontestablement, mais justice vengeresse des trahisons et des ingrattitudes passées, et justice préventive, pour celles également que le voyvode n'aurait pas manqué de commettre plus tard, en ayant pris par trop le goût et l'habitude» (p. 213).

Póte că s'ar pretinde prea mult de la pătrunderea istorică a d-lui de Bertha, ca d-sa singur să fi găsit criteriile pentru aprețuirea scrisorilor atribuite lui Michaiu Vitézul. Dar întru cât lucrul s'a făcut de alții (1), d-sale nu-î eră permis a nu le cunósce, dacă e învățat, saú a se preface că nu le cunósce, dacă e istoric.

Capitolul asupra lui Michaiu Vitézul ne mai dá puțința de a judecă și statornicia ideilor d-lui de Bertha și decí seriositatea lucrării d-sale. D-sa susține pe de o parte că Michaiu Vitézul «n'a pas négligé les avantages qu'il pouvait tirer du concours de ses compatriotes habitant la Transylvanie, espérant qu'ils allaient grossir les rangs de ses armées et faciliter ainsi sa tâche de compétiteur au trône de ce pays». Cevă mai jos însă d-l de Bertha uită cele ce a spus și arată că: «la manière énérgique, dont Michel se servit pour réprimer les révolutions des paysans roumains, lui valut une certaine sympathie chez les Magyars» (p. 208 și 210).

Care din două e adevérat? Michaiu încurajă pe Români pentru a rēpune pe Unguri, saú apērà pe aceștia de atacul celor dintăi?

(1) *Histoire des Roumains*, I.

Acuma, după ce am expus destule fapte, din cari reese de ce fel erau relațiunile Românilor cu Ungurii până la sfirșitul veacului al XVII-lea, să vedem cum se potrivește, cu aceste constatări, încheierea d-lui de Bertha ?

«En terminant cette rapide esquisse de la première période des relations entre Magyars et Roumains, compatriotes ou voisins, on ne peut que regretter ces relations (*sic*), à cause de la *cordialité* qui les a caractérisées. S'ils eurent quelques difficultés à régler entre eux les armes à la main, ils vivaient ordinairement en bonne intelligence, et la tutelle que la Hongrie et la Transylvanie ont exercée sur les voyvodies roumaines et sur leurs propres habitants s'explique aisément par leur ancienneté et leur civilisation relative, en face d'un Etat et d'un peuple en formation. Dans ce cas-là, ne *pas abuser de sa supériorité* et la mettre même au service du plus faible est une réelle et rare vertu. Les Magyars l'eurent, et les Roumains leur en furent plus d'une fois reconnaissants» (p. 251). D-l de Bertha putea scrie asemenea cuvinte îndulcitoare, pentru că a ascuns din expunerea d-séle toate grozăviile cari caracterisau adevăratele relațiuni dintre Ungurii și Români: revoluțiunile și dările de foc, ștréngurile, țepile, furcile și marea de sânge omenesc ce au despărțit tot-deauna pe aceste popóre. Dar chiar pentru scopul urmărit de d-l de Bertha, de a împacă pe Români cu a lor maghiarisare, nu era permis să se dea un așa desghin istoriei, adevărului.

* * *

A treia și ultima parte a scrierii d-lui de Bertha pórta titlul: *Românii în slujba reacțiunii*, parte în care autorul trebuiă să ajungă culmea în denaturarea, schimonosirea și răstălmăcirea adevărului, interesul său de a apără cauza ungerescă devenind cu atât mai ascuțit, cu cât ne apropiem de timpurile în cari trăim.

Capitolele dintâi din acéstă a treia parte tractéză despre unirea Bisericii române cu cea catolică și despre revoluțiunea lui Horia din 1784.

Idea fundamentală desvoltată de d-l de Bertha este că ambele aceste mișcări românesce tindeau a lovi în constituționalismul Transilvaniei. Așa autorul încheie capitulul său asupra *Unirii* cu cuvintele următoare: «Tels furent les résultats des efforts tentés pendant quatre-vingt-dix ans par les hommes d'Etat autrichiens, en vue de l'unification de la monarchie sur la base du catholicisme, et telle était l'attitude des Roumains en face de leur tentative. Il n'en est pas moins vrai qu'il se forma un courant extra-constitutionnel derrière les Magyars, entre

Vienne et les églises unies et non unies, qui ne cesse plus de menacer les Hongrois depuis et dont on devait fatalement se servir tôt ou tard, quand il s'agit de les combattre, en leur qualité de gardiens fidèles du constitutionnalisme» (p. 303).

Tot așa și cu revoluțiunea lui Horia, d-l de Bertha o consideră «comme l'effet de l'attitude anti-constitutionnelle de Joseph II sur l'imagination des Roumains. Dans leur ignorance, les Roumains croyaient que les actes du philosophe impérial n'avaient pour mobile que la haine contre la noblesse magyare, objet de la leur également, et que cette communauté de sentiments leur procurerait tôt ou tard la réalisation de leurs vœux, ou plus exactement l'assouvissement de leurs appétits» (p. 319). Ne întrebăm cum de pöte fi vorba de *ură* între Ungurî și Români, în mintea d-lui de Bertha, când d-sa cu câte-va pagine mai sus găsiă între aceste două popöre relațiunii *cordiale*? Se vede deci că autorul său nu crede, său nu scie cele ce spune. «Or, ce que l'on peut reprocher à l'Empereur à juste titre c'est d'avoir voulu transporter ses rêves humanitaires dans un milieu, où les hommes n'y étaient préparés ni par l'instruction ni par l'éducation, où ses spéculations philosophiques ne pouvaient être que mal comprises. De ce côté-là, il lui revient incontestablement une part de responsabilité dans les atrocités commises par les insurgés roumains, si sa bonne foi ne peut être mise en doute; on doit supposer aussi que Horia et Kloska furent les victimes convaincues des ses coquetteries philanthropiques» (p. 337). De aceea și d-l de Bertha aprobă pe Iosif II, când, la sfîrșit, el se lepădă de ideile cele reformătöre și revine iar la respectarea constituțiunii Transilvaniei: «Joseph II retracta à l'approche de sa fin toutes les mesures arbitraires, au moyen desquelles il avait régné à l'encontre des dispositions la plus explicites de la constitution hongroise. L'Empereur abandonna d'un seul coup ses idées les plus chères au sujet de l'affranchissement des serfs» (p. 339).

Ce vrea să spună d-l de Bertha prin aceste vorbe, iată un punct însemnat al desbaterii dintre Români și Ungurî, căci ne va destăinui cugetările ascunse pe cari și astăzi încă le hrănesc acești din urmă în privirea celor dintăi.

Este invederat că d-l de Bertha dojenesc pe Români, pe cât și pe Împératul, fiind-că voiaă să atace constituțiunea Transilvaniei, că deci ambele elemente se gândiaă a da o lovitură *reacționară* acestei constituțiuni. (Amintim că titlul părții a treia este: *Români în slujba reacțiunii*.)

Până acum ne-am oprit cu deadinsul de a caracterisă valörea judecă-

ților d-lui de Bertha asupra tuturor faptelor ce le întâlnesc în cale, judecăți cari devin plictisitoare prin amestecul neîncetat al personalității istoricului în faptele raportate de el. Noi suntem aume de părere că istoricul trebuie să judece cât se poate mai puțin și să se mărginească la expunerea *adeverată* a împrejurărilor și la *descoperirea nexului lor causal*. Dacă am avea a face cu o lucrare istorică, ar fi de ajuns a desaprobă modul de tractare al d-lui de Bertha. Dar când autorul găsesce de cuviință a lovi în Români în fie-care moment, a-i arată ca nedrepti în pretențiunile lor, lacomi și răpitori în apucăturile lor, nesciutori cu mintea și barbari cu cugetul, pe când Ungurii sunt înfățișați ca reprezentanții civilizațiunii apusene aici la hotarele Răsăritului, apoi și noi suntem împinși, fără de voia noastră, a măsura lucrurile cu măsura morală, la lumina progresului și a civilizațiunii, și să vedem dacă d-l de Bertha, care sprijină constituțiunea Transilvaniei, poate fi privit tocmai ca un reprezentant al ideilor înalte pe cari pare că voesce să le îmbrățișeze.

Și într'adever, ce însemnă ore terminul de constituțiune, aplicat la întocmirea de atunci a Transilvaniei? Dacă am alipi de acest cuvânt înțelesul lui actual, însemnând domnia legilor întocmite pe principiile egalității și a libertății, am comite cea mai mare greșelă. Constituțiunea Transilvaniei, a căreia încălcare trezesce părerea de rău a d-lui de Bertha, eră tocmai tăgăduirea cea mai deplină a acestei forme de viață a Statului. Insuși d-l de Bertha ne spune, în cuvintele reproduse mai sus, că constituțiunea Transilvaniei constă în dreptul de șerbire a celor trei națiuni domnitore asupra poporului român. Unde dusesese această constituțiune, am vedut-o mai sus: la asuprirea cea mai neomenosă din partea popórelor privilegiate asupra Românilor supuși, la exploatarea cea mai lacomă și mai răpitoare a muncii unui popor întreg în folosul unei minorități îmbuibate, la apăsarea cea mai nedreptă a celor slabi din partea celor tari și în sfârșit la o ură și o înverșunare din cele mari între clasa zugrumată și zugrumători. Iată ce eră constituțiunea Transilvaniei, pe care o apără d-l de Bertha și care are simpatiile d-sale.

Este cunoscut însă că propășirea se realizază în trei direcțiuni: în aceea a adevărului, prin descoperirea legilor cari ocârmuesc universul și prin cari ajungem pe de o parte la stăpânirea intelectuală a lumii (sciința), pe de alta la stăpânirea ei materială (industria), în aceea a frumosului, prin care creăm isvóre nouă de desvoltare sufletescă, și în aceea a binelui, prin care se realizază tot mai mult împărțășirea tuturor ómenilor la bucurările procurate de cele-lalte două isvóre de propășire. Dintre toate căile pe cari propășirea tocmai se avintă, re-

alisarea binelui este fără îndoială cea mai de sémă, de óre-ce ea îndeplinesce mai desăvîrșit idealul omenesc. A susține deci o întocmire de Stat care este tocmai tăgăduirea celui mai însemnat factor al propășirii și a arătă păreri de rău pentru răsturnarea ei este a dovedî un cuget înapoiat și o minte nedeschisă la luminile civilizațiunii.

Să notăm în trecăt o eresie a d-lui de Bertha. Ea se rapórtă la starea Olteniei sub Germani, în răstimpul dintre 1718 și 1739. D-l de Bertha, vóind să explice cauzele emigrării Muntenilor către Transilvania de pe timpul Fanarioșilor, spune că «cette prédilection de l'émigration pour la Hongrie avait une raison particulière. Elle était motivée par le bonheur dont les Roumains de la Petite Valachie jouirent pendant vingt ans sous la domination autrichienne, c'est-à-dire depuis la paix de Passarowitz 1718 jusqu'au traité de Belgrade» (p. 307). Tot ce póte fi mai neesact! Documentele austriace din acel timp ne arată tocmai adînca nemulțumire a poporațiunii din Oltenia cu ocârmuirea germană și emigrarea aprópe totală a poporului din județele anexate către Muntenia cea rămasă sub oblăduirea veche românescă. Cauzele acestei nemulțămiri nu le putem spune aici; dar ele aũ fost consemnate de noi (1) și ne mirăm cum de d-nii Jancsó-Bertha se apucă de scris istorie, când sunt așa de puțin informați asupra faptelor pe cari le ating. Apói este cu desăvîrșire neesact că emigrarea în vremea Fanarioșilor s'ar fi îndreptat către Ungaria, unde Românii sciaũ ce sórtă îi aștéptă, de a fi prinși cu arcanul de națiunile domnitóre. Emigrarea Românilor din Muntenia se îndreptă către Bulgaria și Serbia, iar a celor din Moldova către Rusia. Nicî un document nu arată o emigrare a Românilor din Principate către Ungaria.

Revenind, după acéstă observațiune lăaturalnică, iar la firul expunerii d-lui de Bertha, constatăm că d-sa, părăsind de la 1848 înainte imputarea de *anti-constituționalism* a Românilor, începe de acolo a-ĩ muștră pentru *anti-liberalismul* lor, pentru că devin aliații ocârmuirii vieneze și aĩ Țarului rusesc, organele reacțiunii fățișe și vėdite, în lupta contra Ungurilor, cari ar fi sprijinit nobila cauză a libertății. Revoluțiunea din 1848 a Românilor nu fu decât «l'alliance longtemps préparée de la réaction et du roumanisme» (p. 407) și aiurea, unde simțemintul copleșesce pe d-l de Bertha, el dă Românilor o lecțiune mai rostită: «Aujourd'hui les Roumains voudraient imposer leur loi, ne leur en déplaie, tout simplement en raison des services qu'ils ont rendu, non pas à la liberté, à la civilisation ou au progrès, mais à la

(1) *Histoire des Roumains*, II.

réaction le plus sotté et la plus odieuse, qu'ils ont secourue sciemment ou inconsciemment, avec un zèle digne d'un meilleur sort» (p. 264).

Ore pentru ce poporul românesc, în întregimea lui, el care tocmai aveà nevoie de libertate și de egalitate, pentru a eși din miserabila lui stare, se aruncă mai curînd pe partea reacționarismului austriac decât pe cea a liberalismului maghiar? D-l de Bertha scie numai să învinuiască pe Români pentru că s'aũ aliat cu reacțiunea; dar nu arată cauza care i-a împins la acéstă purtare. S'o arătăm noi.

Principiile proclamate de Unguri la 1848 aũ fost într'adevăr liberale, *însă numai pentru ei, față cu Austriaci, iar nu și față cu naționalitățile nemaghiare din Ungaria*. Față cu acestea, predomină, în rîndurile Maghiarilor, politica cea mai nedrăptă și mai absolută. Așa unirea Transilvaniei cu Ungaria s'a votat de dieta alésă după sistemul vechi, în care erau reprezentate numai națiunile domnitóre, iar Români, majoritatea populațiunii, de loc. Întrebăm, dacă acest sistem de a se impune o lege, de minoritate, majorității locuitorilor, erà o măsură liberală? Ungurii apoi votară o lege de presă fórte liberală pentru dînșii; în același timp însă acéstă lege edictă cautiunii fórte mari pentru presa nemaghiară și pedepse fórte aspre pentru tóte scrierile ce ar fi îndreptate contra unității perfecte a Statului maghiar. Ne întrebăm iar, unde este egalitatea înainte legii, principiul nedespărțit de orî-ce tendință liberală? Dar aceste două măsuri urmăriaũ un scop dat pe față de ómeni politici maghiari ai timpului: Széchényi, Wesselényi, Kossuth, anume maghiarisarea populațiunilor de altă rassă și cu deosebire cea a Românilor. (1) Intre alte legi votate de dieta din 1848, amintim pe cea a asilelor de copii, care urmăria maghiarisarea copiilor din cea mai fragedă a lor vîrstă. Răpirea bunului celui mai scump al unui popor, limba și firea lui națională, iată ținta Maghiarilor încă din 1848, și cu tóte acestea d-l de Bertha, cum făcea și Széchényi altă dată, nu se póte oprì a mărturisi «qu'il est impossible qu'une nation puisse occuper une place honorable dans le conseil des peuples, sans avoir à sa disposition une langue cultivée» (p. 365). Cu ce drept însă Ungurii vreaũ să răpescă altor popóre ceea ce privesc pentru ei ca un bun neprețuit. Și dacă o fac acésta, se mai póte susține, cu d-l de Bertha, că Ungurii s'ar deosebi «par leur supériorité morale et intellectuelle, la droiture des principes et la fidélité à la foi jurée»? (P. 199.) Ne întrebăm cum póte cine-va

(1) Asupra acestui punct a se vedé articolul publicat de noi în *Revue de Géographie* a d-lui Ludovic Drapeyron: *A propos du Millenium maghyar*, 1896.

să scrie asemenea lucruri, când fie-care fapt, din o mie de ani de istorie, desminte pe acel ce le susține.

Prin urmare, dacă constituționalismul maghiar tindea a distruge viața materială a poporului român, liberalismul maghiar își puneă ca țință distrugerea vieții sale morale și intelectuale.

E însemnătoare împrejurarea că d-l de Bertha nu arată nici neîmpărțășirea Românilor la votarea unirii, nici legea de presă, nici aceea asupra asilelor de copii. D-l de Bertha are însă grijă de a reproduce proiectul de lege votat în 21 Iulie 1849, atunci când, revoluțiunea ungurească fiind aproape de a fi zdrobită, Ungurii căutaă să împace pe Români, spre a-î atrage în partea lor. Iată cuprinsul acestei legi, interesantă din punctul de vedere al tacticei Ungurilor, tîrîtore când puterea le e slabă, mîndră și respingătoare când e mare și răstită: «Les dispositions qui s'y rapportent aux Roumains, ne spune d-l de Bertha, sont les suivantes: on n'emploiera plus le nom de Valaques, en voulant désigner les Roumains; il est permis aux départements, où les Roumains sont en majorité, de se servir du roumain dans l'administration et dans les écoles, ainsi que devant les tribunaux; il est loisible aux Roumains de pétitionner dans leur langue maternelle; au ministère du cultes il y aura une section spéciale avec des employés roumains spéciaux, pour les affaires de l'église orthodoxe; on traitera leurs églises et leurs écoles de la même manière que celles des autres religions; on installera à l'Université de Pesth une faculté théologique orthodoxe; dans les communes, ce seront les Roumains qui commanderont la garde nationale; dans les administrations gouvernementales, on admettra les Roumains au même titre que les Magyars; les révoltés roumains, en déposant les armes, seront amnistiés, à condition de prêter serment à l'indépendance hongroise. Voté dans les derniers jours de Juillet, ce projet de loi sombra, avec beaucoup d'autres, quelques semaines après, dans le terrible naufrage de la cause hongroise, tout en démontrant la bonne volonté des hommes d'Etat magyars» (p. 437). Ne mirăm mult de lipsa de bun simț a d-lui de Bertha, cum nu vede d-sa că un ast-fel de proiect de lege, votat în momentul când Ungurii erau cu cuțitul la gât și despre care proiect nu s'a mai pomenit d'atunci, arată tocmai lipsa desăvîrșită de bunăvoință din partea ómenilor de Stat ai Ungariei? Dacă această bunăvoință există, pentru ce un ast-fel de proiect nu a mai revenit pe tapet, de când Ungurii aū redevenit stăpânii situațiunii? Căci Români s'ar mulțami cu aplicarea cinstită a legii din 21 Iulie 1848.

Istoria compromisului austro-ungar este întocmită iarășî de d-l de

Bertha așa, ca să arăte pe Ungurii, politica și năzuințele lor, în chipul cel mai favorabil. Aici d-l de Bertha devine sentimental, întonează accente lirice, tot așa de rău gust pe cât și de neadevurate. El spune că întorcere Curții de Austria către Ungaria fu datorită intervenirii personale a tinerei și frumoasei soții a Împăratului Francisc-Iosif, Elisabeta de Bavaria: «L'amélioration de la situation de la Hongrie devint une certitude, le jour (24 Avril 1854) où François-Joseph conduisit à l'autel la princesse Elisabeth de Bavière. C'était installer sur le trône, sous l'égide de la beauté et des charmes, l'ange tutélaire des Magyars, vers qui (*sic*) la jeune impératrice se sentait attirée, en souvenir de sa sainte patronne, la personnification idéale de la charité chrétienne, issue de la famille de Arpad» (p. 451). De la Împărătesă eră firesc lucru ca simpatia să trecă la Împăratul, și aicea d-l de Bertha ne arată că: «les succès purement moraux de l'émigration hongroise, la désinvolture avec laquelle la question hongroise fut traitée lors de la conclusion de la paix de Villafranca démontrèrent clairement à la Hongrie qu'elle n'avait rien à attendre de l'étranger, qu'elle ne devait chercher son salut que dans sa réconciliation sincère avec François-Joseph, à qui revenait la couronne de St. Etienne, même d'après la constitution hongroise. Ce fut donc en apparence la nécessité qui fit éclater la secrète sympathie que le souverain et la nation avaient de tout temps ressentie l'un pour l'autre, dont on avait traitreusement interrompu le courant et qui, unissant le trône et les chaumières, rend le Hongrie d'aujourd'hui si glorieuse, prospère et florissante» (p. 454), și, urcând tot mai sus diapasonul lirismului, d-l de Bertha adaoge cu prilejul încoronării Împăratului ca Rege de Ungaria: «Ce qui émouvait c'était la pensée que l'on assistait à la réconciliation sincère d'un souverain et d'une nation également bien intentionnés, mais n'ayant pu se comprendre tout d'abord; que l'on applaudissait au dénouement d'un drame commencé dix-neuf ans auparavant, par l'avènement au trône de François-Joseph, dans une froide matinée d'hiver au fond de la sombre forteresse d'Olnütz, et finissant au seuil de l'été, au milieu d'une foule ivre de bonheur, sur les bords poétiques du Danube, par son couronnement comme Roi de Hongrie. Trente-deux ans sont déjà passés depuis que celle-ci a recouvert ses droits séculaires, depuis que l'œuvre de Deak subsiste, et l'Autriche-Hongrie est aujourd'hui plus puissante, plus estimée et plus respectée que jamais. Gloire à tous ceux qui y ont contribué! Trois fois gloire à François-Joseph, qui l'a consommé avec la simplicité d'un homme loyal et la dignité d'un grand Roi!» (P. 472.) După această tiradă, nu ar puté veni decât musică!!

Să cercetăm acuma cum aŭ fost lucrurile în realitate cu compromisul austro-ungar.

După 1848, Kossuth se expatriază și începe a lucra pentru provocarea unei bogate emigrări, al căreia scop eră îmbărbătarea națiunii maghiare spre dobândirea neatfirnării de Austria, folosindu-se de o eventuală complicațiune a trebilor europene. În războiul italiano-austriac din 1859, Ungurii dau legiuni de ajutor pentru dușmanii împărăției, și tot ast-fel și în 1866. Tóte aceste fapte rees din documentele și mărturisirile chiar ale lui Kossuth, cuprinse în *Scrisorile sale din emigrare*. (1) Iată ce va să dică, traduse în prosa rece a istoriei, cuvintele pompoze ale d-lui de Bertha, ca «fidélité à la foi jurée», și sprijiniri închipuite, ca «les succès purement moraux de l'émigration»! Ideile kossuthiane erau însă îmbrățișate de imensa majoritate a poporului maghiar și chiar astăđi ele alcătuesc fondul cugetării sale politice, dovadă tendința de a se desface tot mai mult de Austria, prin despărțirea armatei, a vămilor, etc. Compromisul a fost primit de Ungurii numai ca o punte de trecere către acest ideal. Așă stătea lucrurile pe partea Ungurilor. Să vedem pe acea a Germanilor.

Împăratul primise o mare lovitură prin pacea de la Villafranca, la care se adaoseră în curînd greutățile financiare, urmare fatală a războiului pierdut. De îndată ce Ungurii vedură pe Împărat în o pozițiune mai încurcată, ei începură să înalțe capul, de óre-ce Împăratul nu mai putea să-i înfrîneze, precum făcuse după 1848. În 1864 se încep tractările pentru cedarea către ei a Principatului Transilvaniei și în 1865 Iunie Împăratul se duce la Pesta, unde desființază tribunalele excepționale pentru Maghiari. Tocmai pe atunci, încurcându-se din ce în ce mai mult trebile Schleswig-Holsteinului și așteptându-se izbucnirea unui război cu Prusia, Ungurii se siliau să capete cât mai multe concesiuni. Ei trăgăneză înadins negocierile, așteptând ca o înfrângere a Austriei să le întărescă pozițiunea. Împăratul, cerënd de la dieta Ungariei ca să se rostéscă asupra pozițiunii viitoare a Ungariei față cu țerile cele-lalte ale monarhiei și față cu Principatele autonome Transilvania și Croația, dieta, care se întrunise încă din 10 Decembre 1865, dá răspuns tocmai în 8 Februarie 1866, și atunci ridicând pretențiuni așă de mari, în cât scia că Împăratul va fi nevoit să mai trăgăneze cu hotărîrea și, în acest timp, războiul va izbucni. Ei cereau anume recunóscerea constituțiunii unguresci din 1848. Împăratul re-

(1) Ludovic Kossuth's *Schriften aus der Emigration*, III, p. 615, după Brote, *Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn*, Berlin 1895, p. 40.

fusă și mesagiul lui către dietă este ascultat de acesta ședând, în contra obiceiului. Împăratul însă, pentru a reduce pretențiunile Ungurilor în această parte, le concede anexarea Transilvaniei, dispunând ca dieta acestei țări, care trebuia să se rostască asupra *unirii*, să fie convocată după legea veche din 1791, care excludea cu totul pe Români din sînul ei. Austria, fiind bătută la Sadova, e nevoită să primască toate condițiunile Ungurilor, anume reînnoirea întregii constituțiuni din 1848, și așa compromisul este încheiat în 17 Februarie 1867.

Unde e loc, în asemenea țesătură de împrejurări, pentru mișcări simpatice și sentimentale, când Împăratul nu făcea decât plecă capul sub apăsarea necesității celei așa de bine exploatate de Unguri? Iată cum se scrie istoria de către d-l de Bertha!

Să venim acum la ultimul act al dramei ce se desfășoară dincolo de Carpați.

Dualismul eră constituit și în mintea înfierbântată a Ungurilor începuse a licări zorile Statului lor neatîrnat. Dar pe ce să-l întemeieze? Pe basa șubredă a unei populațiuni neînsemnate de 4—5.000.000 de suflete? Nu erau Ungurii așa de neînțelepți, ca să nu înțelegă nemernicia unei atari concepțiuni. Dar leacul eră găsit încă de mai mult timp; de atunci când pentru prima oră răsărise în mintea lor dorul de neatîrnare: din anul revoluțiunii 1848. Eră maghiarisarea populațiunilor de alt neam cuprinse în teritoriul unguresc și, în primul loc, maghiarisarea Românilor.

Dualismul dându-le puțința de a pune puterea întregii împărății în slujba cauzei lor, se înțelege că ei erau să lucreze acuma întru îndeplinirea țintei lor cu mult mai mare rîvnă de cum o făcuse cu 18 ani în urmă.

Partea acesta însă nu convine d-lui Bertha să o tracteze, luncă asupra ei, atingînd-o numai prin câte-va puncte; dar tocmai se va vedea până unde pôte merge nerespectarea adevărurilor celor mai patente, când interesul se amestecă. Voim să cităm un singur exemplu, însă acesta credem că va fi mai mult decât îndestulător, spre a caracteriza modul de procedare al d-lui de Bertha. D-sa spune că «les procès de presse jugés par nos jurys sont suffisamment rares, et encore plus de 50 pour 100 des accusés sont-ils acquittés. Il n'y a eu que 13 écrivains roumains de condamnés dans l'espace de vingt-quatre ans! Et même parmi ces 13, il y en a qui ne furent condamnés que sur la requête d'accusateurs privés, pour calomnies ou injures graves» (p. 480). Adevărul e cu totul altul: anume în timp de 10 ani, de la 1884—1894 numai, nu în 24, cum spune d-l de Bertha, s'a judecat de către jurații

ungurii, pentru delict de presă și *politice*, nu private, de injurii, 44 de cauze și s'aŭ condamnat 86 de scriitorii români la un total de închisore de 60 ani și 10.000 de florini amendă. D-l Brote și-a dat osteneŭa de a face o listă nominativă a tuturor acestor procese, cu indicarea incriminării și a condamnărilor rostite (1), și d-l de Bertha are curajul a scăde numărul acestor condamnări de la 86 la 13! Acastă ultimă opintire a d-lui de Bertha este vrednică de tôte cele-lalte și întăresce caracteristica scrierii d-sale, care tinde de la un capăt la altul al ei la falsificarea adevărului, ascunzând acastă falsificare sub titlul nepărtinitor de istorie.

* * *

Câte-va cuvinte, spre a încheia acastă cercetare, pe care cunoscătorii o vor privi de sigur ca o muncă de prisos, dar care eră de nevoie, spre a pune pe marele public în cunoșcința procedurilor științifice ale Ungurilor în materie de istorie.

În de obște tonul cărții se deosebesce mult de scrierile analoge anteriorre asupra cestiunii românesce. Deși adevărul este pretutindenea trunchiat și răstălmăcit în interesul unguresc, totuși d-l de Bertha întinde Românilor o mână prietenescă, tinde a împacă pe Români cu Ungurii. Acastă tendință explică cum se face de Michaiŭ Vitezul nu mai este tractat de aventurier și de cap de bande, cum de revoluțiunea lui Horia nu mai este arătată ca isprava unor cete de hoți și cum de acea din 1848 nu mai este pusă în lumina trădării, ci numai în acea a unei nehibzuite alipiri pe lângă o mișcare de reacțiune.

Acastă blândeță neașteptată în calificarea faptelor românesce se explică însă prin tendințele generale ale politiceii maghiare. Este și cartea d-lui de Bertha una din verigele noului lanț ce Ungurii voesc să-l arunce în gâtul Românilor, anume acela al ademenirii, după ce aŭ văzută că cu asprimea și măsurile draconice nu isbutesc la nimica. Noi credem însă că nici cu acest sistem nu vor ajunge mai departe, pentru că Românul crede că este cea mai mare cinste, cea mai mare fală și cea mai mare fericire de a trăi ca Român, iară nu ca Ungur.

(1) Veđi Brote, *op. cit.*, Anhang, No. 46, p. 395.